

På et tidspunkt i løbet af 1883 traf Carl Nielsen beslutningen om, at han ville søge ind på konservatoriet i København. Men der er flere forskellige versioner af historien om, hvordan det skete. Og de kan ikke være rigtige alle sammen. Måske er der ingen af dem, der er den rigtige. Til gengæld passer historierne til dem, som har skrevet dem, selv om de ikke passer sammen. Derfor er det vigtigt at holde sig for øje, hvem der fortæller hvad, og det er afgørende at lede efter nye beviser i sagen. Det skal vise sig at være et større detektivarbejde at finde ud af, hvad der virkelig skete.

En detektivhistorie

Carl Nielsen havde fået ambitioner om en musikalsk karriere, der rakte ud over Odense. På en beværtning i byen havde han truffet Olfert Jespersen, den senere musikdirektør for orkestret i Zoologisk Have i København. Carl Nielsen fremhæver selv, at det var mødet med Jespersen, som fik ham til at stile efter København.¹ Også Carl Niensens violinlærer, Carl Larsen, ansporede ham til at rette blikket mod hovedstaden. Carl Larsen havde efter sit eget udsagn set elevens evner og anbefalede ham at søge optagelse på konservatoriet.²

Lad os starte med Carl Larsen. Omdrejningspunktet i hans historie er Christian Schiørring, hans egen tidligere violinlærer, der nu spillede i Det kongelige Kapel. Han skulle sikre, at det lykkedes for Carl Nielsen at komme ind på konservatoriet. Tyve år senere huskede Carl Larsen tilbage på, hvordan han udfærdigede en skriftlig anbefaling, som Carl Nielsen kunne bruge, når han opsøgte Schiørring. På anden hånd fik Larsen sidenhen at vide, at Schiørring straks fattede interesse for Carl Nielsen.³ Flere oplysninger får vi ikke fra Carl Larsen. I *Min fynske Barndom* nævner Carl Nielsen ikke at have besøgt Schiørring, men til gengæld omtaler han Valdemar Tofte, violinlæreren ved konservatoriet, som Schiørring delte pult med i kapellet.⁴

De to historier udelukker naturligvis ikke hinanden. Carl Nielsen kan godt have besøgt begge to, men hvordan kontakten til Tofte blev skabt, vides ikke. Det er tænkeligt, at det var Schiørring, der sendte Carl Nielsen videre til Tofte. Kigger vi på andre kilder, viser det sig faktisk, at Schiørring besøgte Odense og gav koncert i Musikforeningen den 6. oktober 1883.⁵ Det var i selv samme efterår, hvor Carl Nielsen forsøgte at skabe kontakter i københavnske musikmiljøer. Måske var det i

den forbindelse, Carl Larsen introducerede sin elev til Schiørring. I så fald var det en detalje, som Larsen havde glemt tyve år senere, da han skulle genfortælle historien. Eller også var den ikke vigtig for den fortælling, han ville lave.

Et afgørende andenhandsvidne er Klaus Berntsen. I sin selvbiografi skrev han, at initiativet til at sende Carl Nielsen på konservatoriet kom fra Carl Larsen.⁶ Men modsat Larsen skulle Berntsen have indset, at den sikre vej til konservatoriet gik gennem Niels W. Gade, den mest indflydelsesrige af skolens tre stiftere. Efter sit eget udsagn opsøgte Berntsen Gade og forberedte ham på, at den unge fynbo ville dukke op. Udstyret med et brev fra Berntsen skulle Carl Nielsen så have besøgt Gade for at tale sin sag. Carl Nielsen bekræfter historien i *Min fynske Barndom*, hvor han skriver, at besøgene først hos Tofte og siden hos Gade gav ham en sikker fornemmelse af, at han kunne blive optaget på konservatoriet. Dog var en plads på skolen endnu ikke sikker, før han havde været til optagelsesprøve, skriver han.⁷

Berntsen og Carl Larsen fremhæver hver især deres egen indflydelse på Carl Niensens karrierevej. Deres historier er set fra deres eget perspektiv og viser kun brudstykker af hændelsesforløbet. Der er derfor god grund til at dvæle lidt ved, hvor vi har deres fortællinger fra. Det kan nemlig give os en forståelse af, hvorfor de beskriver forløbet forskelligt. Og frem for alt kan det give et praj om, hvad der faktisk skete.

Carl Larsen skrev sin historie i et brev til Knud Harder, der i 1905 var ved at indsamle oplysninger om Carl Niensens musikalske baggrund til en artikel i det tyske tidsskrift *Die Musik*.⁸ Harder havde henvendt sig til Carl Nielsen og hans lærere Carl Larsen og Orla Rosenhoff fra konservatoriet.⁹ Det er ikke underligt, at Carl Larsen over for Knud Harder understreger sin egen medvirken til begivenhedernes gang og helt udelader Berntsen og Gade. For det første havde han nok ikke kendskab til, hvordan andre hjalp den unge mand. For det andet var det Schiørring, der for Larsen gjorde en forskel. Skildringen blev dermed et rent personligt blik på hændelserne ud fra de oplysninger, Larsen havde kendskab til. I sin artikel videregav Harder oplysningen om, at Larsen opfordrede Carl Nielsen til at søge om optagelse på konservatoriet, men han udelod Schiørring som mellemmand.¹⁰

På nøjagtig samme tid i 1905 indsamlede Klaus Berntsen biografiske oplysninger om Carl Nielsen til en artikel i *Søndagsbladet. Ugeblad for Land og By*.¹¹ Her fortalte Berntsen, at han selv havde opsøgt Gade forud for optagelsesprøven. Senere, i sin selvbiografi *Erindringer fra Manddommens Aar* fra 1923, ændrede Berntsen historien. Nu fremgik det, at det allerede var forud for Carl Niensens første besøg, at Berntsen opsøgte Gade. Hvorfor er fortællingen anderledes her? Som en offentlig publikation udgivet af en indflydelsesrig politisk aktør må selvbiografien ses som en strategisk fremstilling, hvori Berntsen kunne præge sit eftermæle. Det er derfor ikke mærkeligt, at Berntsen tildeler sig selv en hovedrolle på Carl Niensens karrierevej. Fortællingen skulle understrege Berntsens indflydelse på, at Carl Nielsen overhovedet kom i audi-

ens hos Gade. For læsere i 1923 ville Berntsens bedrift fremstå som en troværdig forhistorie til, hvordan den store komponist blev hjulpet frem i verden. Hvis man læser Carl Niensens egen beskrivelse af besøget, er der dog ingen tvivl om, at han ankom uanmeldt til Gade, men han skriver samtidig, at han havde et brev med fra Berntsen.¹²

Berntsens beretning i selvbiografien har desuden elementer af overdrivelse. Gade skulle ifølge Berntsen have været så begejstret ved Carl Niensens besøg, at han ville tildele den unge musiker en friplads. Igen en belejlig understregning af Berntsens strategiske sans. Sammenligner man med Carl Niensens egen fortælling i *Min fynske Barndom*, fremstår Berntsens gengivelse i et rosenrødt lys. Ifølge Nielsen var Gade noget forbeholden og gav besked om, at den unge ansøger først skulle til optagelsesprøve for at være sikker på en plads.¹³ Berntsen tegner med andre ord et billede af, at det var hans henvendelse til Gade, der var udslagsgivende for det videre forløb.

Også Carl Niensens egen genfortælling af begivenhederne i slutningen af *Min fynske Barndom* er præget af, at han vil fortælle en god historie. Fortællingen gør brug af litterære virkemidler, og han virker ikke optaget af at beskrive det faktuelle forløb. Han beskriver den episode, hvor han er kommet tilbage fra sit første besøg i København. Hjemme igen på Fyn forberedte han sig på at fortælle sine forældre, at han havde planer om at flytte til hovedstaden.¹⁴ Der var en skovfest i nærheden af Havndrup, hvor Berntsen skulle holde tale. Niels Maler skulle spille, og Carl tog med. Som læser ved man, at Berntsen var involveret i planerne om konservatoriet, og man forstår derfor, at Carl Nielsen var nødt til at fortælle det til sin far, før Berntsen måske nævnte det for sin gamle ven. Carl Nielsen fortæller nu om, hvordan han mentalt forberedte sig på den alvorlige samtale:

Skoven og Markerne stod i deres fulde Sommerpragt, og da jeg kom ind paa en smal Sti gennem en Rugmark, blev jeg overvældende betaget af noget, jeg ikke kan forklare; maaske var det Angsten for at gøre min Far imod og Glæden over de skønne Omgivelser, som frembragte denne underlige Strid i mit Sind.¹⁵

Carl Nielsen havde brug for stærke kort på hånden for at overbevise sin far om det fornuftige i at opsigte sin faste stilling og stile efter en karriere som musiker i hovedstaden. Og for at få læseren til at forholde sig til de modstridende følelser, den unge mand havde i kroppen, foregår fortællingen omkring en velkendt naturkulisse med et væld af sanseindtryk. Det var nok et udendørsarrangement, så det var naturligt, at det foregik om sommeren. Men var det en virkelig hændelse, eller er det fortælleteknik?

I *Min fynske Barndom* fremstår erindringerne for læseren som Carl Niensens oplevede realitet, men kronologien i fortællingen stemmer ikke overens med hændelsesforløbet, sådan som det fremgår af andre kilder. Han omtaler to rejser til København, og han lod sit første besøg foregå i maj, hvor han mødte Gade, og det andet i decem-

ber, hvor han var til optagelsesprøve. Han tilføjer en levende beskrivelse af, hvordan han oplevede hovedstadens atmosfære under den russiske kejser Alexander 3.s optog gennem byen.¹⁶ Er det også fortælle teknik? Formodentlig, for kejseren besøgte Danmark fra 30. august til 11. oktober og hverken i maj eller december.¹⁷

Hvordan mon man kan finde ud af, hvad der er op og ned i fortællingen? En mulighed er at kigge i militærarkiverne. Som militærmusiker var Carl Nielsen jo bundet af sine forpligtelser i korpset, og ethvert fravær fra tjeneste måtte aftales med de foresatte. Kaptajn Jacobsen fra 6. regiment var efter alt at dømme netop blandt de få, som Carl Nielsen havde været nødsaget til at indvi i sine rejseplaner.¹⁸ Af regimentets rapportbøger fremgår det, at han fik bevilget orlov én gang i 1883, nemlig fra 20. november til 23. december med det formål at rejse til København.¹⁹ Disse nye oplysninger får kronologien i *Min fynske Barndom* til at skride yderligere, og det stiller spørgsmålstegn ved, om Carl Nielsen virkelig besøgte København to gange i 1883.

De stærkt sanselige beskrivelser i *Min fynske Barndom* kan have været styrende for den kronologi, som Carl Niensens fortællinger er bygget op omkring. Han måtte tage afsted til København i det sene forår for at være hjemme og have en alvorssnak med sin far ved de sommerblomstrende marker. Og for at skildre sit første besøg i den kongelige hovedstad brugte han historien om den royale visit, der satte byen på den anden ende. Carl Nielsen kan sagtens have oplevet Alexander 3. i København ved en anden lejlighed men næppe første gang, han besøgte byen.

Der er endnu en mulighed for at opklare mysteriet. I konservatoriets arkiv opbevares administrative dokumenter fra stiftelsen i 1867 og frem. Undervisningsplaner, oversigter over elever, udtalelser om eleverne og oplysninger om optagelsesprøver. Det var vigtigt for institutionen at kunne dokumentere, hvem der havde været til prøve, og hvem der var blevet optaget. Og heldigvis opbevares disse materialer fra 1883-84 i dag i Rigsarkivet. Protokollerne viser, at der var optagelsesprøver den 2. december 1883. Her aflagde 25 unge og håbefulde musikere prøve, bare ikke Carl Nielsen.²⁰ Det gjorde han til gengæld den 2. januar 1884 sammen med 18 andre.²¹ Af disse i alt 44 blev 22 optaget. Ni af dem var først til optagelsesprøve i januar, altså umiddelbart inden skoleåret startede.

Med vores nye viden om, at der var to prøver med en måneds mellemrum, er det en nærliggende tanke, at den første dag var fuldt booket, da Carl Nielsen meldte sig hos Gade. Han har sikkert taget orlov fra november for at være klar til den første prøve. Måske fik han i stedet at vide, at han kunne komme igen en måned senere. Det var helt sikkert ikke den besked, han var kommet til København for at få.

En vigtig kilde har ligget for næsen af os hele tiden. Den har hidtil ikke fået særlig opmærksomhed og har været overskygget af narrativen i *Min fynske Barndom*. I 1895 skrev Carl Nielsen en udførlig selvbiografisk skitse til musikkritikeren William Behrend. Beskrivelsen var højst sandsynligt tænkt som et forarbejde til en

artikel, som Behrend kunne udgive i Tyskland, en plan, der senere blev opgivet.²² I sin skitse omtaler Carl Nielsen angiveligt for første gang, hvad der skete omkring årsskiftet 1883-84, og selv om ikke alle detaljer er med, synes beskrivelsen at underbygge en ny rækkefølge af hændelser:

I den Tid havde en velhavende Onkel faaet Interesse for mig og han og nogle andre Paarørende talte saa smaat om at sende mig til Kjøbenhavns Musikkonservatorium hvis Direktør N.W. Gade var; men det blev kun ved Snakken da man ikke var sikker paa om jeg havde noget Talent. Jeg tog saa en fortvivlet Beslutning. Uden at lade noget Menneske ane det, rejste jeg til Kjøbenhavn, gik lige op til selve Gade og viste ham Partituret til en Strygekvarter som jeg havde componeret. Han erklærede at jeg havde Talent, roste saagar Andanten og sagde at hvis jeg blot spillede nogenlunde ordenlig Violin kunde jeg være sikker paa at blive optaget paa Friplads i Konservatoriet[.] Med denne Besked vendte jeg hjem og kort Tid derefter tog jeg min Afsked fra Militaeret, aflagde Prøve paa Konservatoriet og var snart efter Elev sammesteds.²³

Carl Nielsen tog åbenbart en stor chance ved årets udgang 1883, og her beskriver han med egne ord, at det var en beslutning taget i fortvivlelse. Han var formodentlig i vildrede, fordi fremtidsplanerne var ude af hans egne hænder. Han var afhængig af goodwill fra andre, end ikke hans talent kunne garantere succes. Besøget hos Gade viste sig ikke at være udslagsgivende, for Gade sagde kun, at hvis Carl Nielsen kunne spille nogenlunde på violin, ville han være sikker på at blive optaget. Der skulle altså ufravigeligt en optagelsesprøve til. Carl Nielsen skriver i den efterfølgende passage, at han efter hjemkomsten til Odense tog sin afsked fra militæret og kort herefter aflagde prøve ved konservatoriet. Her stemmer fortællingen faktisk overens med arkivalierne fra militæret og konservatoriet. Og nu viser det sig, hvorfor det var en stor chance, han tog. Da han kom hjem til Odense efter orloven i december, proklamerede han sine fremtidsplaner for familien og blev på årets sidste dag "fritaget for resterende paataget Tjenestepligt" ved regimentet.²⁴ Problemet var bare, at han slet ikke var optaget på konservatoriet endnu.

Selv om han fortalte dele af historien til Behrend i 1895, forblev det en hemmelighed resten af hans liv, hvordan opbruddet skete. Vender vi tilbage til *Min fynske Barndom*, må vi igen undre os over, at historien tager en drejning. Her skriver Carl Nielsen, at "I December Maaned samme Aar [1883] aflagde jeg Prøve paa Musikkonservatoriet og blev indtegnet som Elev fra 1ste Januar 1884".²⁵ Ikke tidligere havde han skrevet så konkret om, hvornår optagelsesprøven fandt sted, og det er overraskende, at han bytter om på hændelserne. Var det erindringsforskydning her 44 år senere, eller var det et forsøg på at tilpasse virkeligheden til den fortælling, som han havde givet sin omgangskreds?

Der er ingen tvivl om, at Carl Nielsen ikke ville skuffe sin familie med sin dristige beslutning om at gå musikervejen i København. Selv om han stod fast på sit valg den sommerdag på landet (eller hvornår det nu fandt sted), så trøstede hans far sig ved, at sønnen endnu havde sin faste stilling ved militæret. Det kan derfor ikke have været gode nyheder, da Carl kom hjem ved juletid og afslørede sine planer. Eller også stak han dem en hvid løgn, sagde, at han var optaget på konservatoriet, for at han med overbevisning kunne opsige sin stilling. Den hvide løgn måtte ikke komme frem, og i *Min fynske Barndom* væves de store overvejelser ind i spændende hændelsesforløb, der efterlader læseren med indtrykket af, at støtten fra familie og venner sikrede ham en musikalsk fremtid.

Heller ikke vennerne måtte han svigte. Købmand Jens Georg Nielsen, grosserer Albert Sachs, fabrikant Hans Demant og andre støttede ham økonomisk, så han kunne studere.²⁶ Mens Carl Nielsen endnu boede i Odense, havde de betinget sig, at han “bestod en Prøve i Kjøbenhavn eller fik en Udtalelse fra Autoriteter derovre”, hvis de skulle hjælpe ham.²⁷ For at kunne tage springet måtte han overbevise dem om, at alt var timet og tilrettelagt, og 44 år senere kunne han selvfølgelig ikke lave den historie om igen.

Tænk sig at rykke teltpælene op og begive sig afsted med sine ejendele med hjælp til at etablere sig i en ny by – men uden sikkerhed for, om det vil gå som ønsket.

CARL NIELSENS KØBENHAVN

Carl Nielsen blev københavner. Han var blandt de mange danskere, som i slutningen af 1800-tallet søgte ind til hovedstaden og dermed bidrog til den kraftige befolkningsvækst, som prægede byen i perioden. I 1880 havde København 261.000 indbyggere. I 1911 var indbyggertallet mere end fordoblet til 559.000.¹ Tallene afspejler til dels en generel befolkningsvækst i Danmark, men andelen af den danske befolkning, som boede i København, steg også betydeligt i disse årtier.²

En vigtig forudsætning for at få plads til de mange nye københavnere var nedlæggelsen af Københavns volde i 1870'erne og 1880'erne, som muliggjorde en udvidelse af hovedstaden. Den samme tendens så man også i en række andre europæiske storbyer i anden halvdel af 1800-tallet – f.eks. i Paris, Wien, Barcelona, Krakow og Riga.³ I Paris rev man de gamle bolværker ned og anlagde de moderne boulevarder, som blev et vigtigt symbol på det parisiske storbyliv omkring århundredeskiftet. Noget tilsvarende fandt sted i Wien, hvor man erstattede det gamle voldanlæg med Ringstrasse; en kreds af brede boulevarder med parkarealer i midten, som blev hjemsted for en række storslåede, offentlige bygningsværker.

Det var netop disse internationale tendenser, som var inspirationen for den nye anvendelse af det københavnske voldterræn. Nørre Voldgade, kendt som Boulevarden, blev anlagt som en del af den inderste af de tre nye ringgader omkring det indre København. Dernæst kom Farimagsgade og længst ude Gaden langs Søerne (i dag Søgade).⁴ Mellem gaderne blev der anlagt fire nye offentlige parker, hvilket betød, at der næsten var dannet et parkbælte rundt om indre by fra Kastellet til Tivoli. At det med det nye område lykkedes at skabe et bybillede i København, som kunne minde om de europæiske forbilleder, ses af Carl Niensens rejsedagbog fra Østrig i 1894, hvor han bemærker: "Wien minder ikke saa lidt om Paris og Boulevarderne om dem i København."⁵

I det gamle centrum var nye bebyggelser også med til at omforme den danske hovedstad fra købstad til moderne storstad. Omkring Kongens Nytorv blev Hotel d'Angleterre i begyndelsen af 1870'erne omdannet til et moderne hotel af europæisk standard, og Det kongelige Teater fik sin nye klassicistiske bygning med plads til 1.400 tilskuere. I 1893 blev Hotel du Nord og naboejendommen revet ned og erstattet med det nye Magasin du Nord, som med sin franskinspirerede arkitektur og sit fashionable varesortiment blev et københavnsk sidestykke til det parisiske Magasin du Louvre.⁶

I den anden ende af Strøget, omkring den nuværende rådhusplads, skete der også store forandringer i perioden. Efter nedrivningen af voldene på dette sted i årene 1885-87 påbegyndtes arbejdet med en stor bygningshal, som skulle huse Den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i 1888. Der havde to gange tidligere været afholdt industriudstillinger i Danmark, men denne var væsentligt større og det tætteste Danmark kom på at være vært for en rigtig verdensudstilling.⁷ Da udstillingen var forbi og hallen revet ned, indledtes arbejdet med at bygge Københavns nye rådhus, som skulle ligge samme sted. Bygningen kombinerede en række forskellige historiske stilarter og afspejlede 1890'ernes dekorationsglæde med et væld af udsmykninger og monumenter, som fortalte beskueren om Danmarks og Københavns historie.⁸ Rådhuset stod færdigt i 1905 og var efter århundredeskiftet med til at forskyde Københavns centrum fra Kongens Nytorv til Rådhuspladsen.⁹

De største bymæssige forandringer foregik dog uden for de gamle volde, i brokvartererne og i forstæderne længere ude. En stor del af boligerne var tiltænkt de mange tilflyttere, der søgte til byen for at arbejde i hovedstadens voksende industri- og handelserhverv.¹⁰ Som det fremgår af en skildring af Storkøbenhavn fra 1907, var det denne voldsomme bymæssige ekspansion, der i 1800-tallets sidste årtier for alvor forandrede hovedstadens karakter som by:

Siden Byen sprængte sin snævrende Skal og de gamle Volde forsvandt, har den strakt sig og strakt sig, længere og længere ud, bredt sig til alle Sider, hvor der var Mulighed for at finde Plads. Den er ikke længere en Fæstningsby med nogle Forstæder udenfor sine Volde, den er ét Legeme, én Organisme, der vil og skal vokse.¹¹

Carl Nielsen begyndte som de fleste tilflyttere sin københavnerlivelse i de nye bydele, men efter Europarejsen i 1890-91, hvor han giftede sig med billedhuggeren Anne Marie Brodersen, flyttede han ind til centrum. I de følgende år boede ægteparret i forskellige lejligheder i indre by, indtil de havde opnået en høj nok indkomst og status til at kunne bosætte sig i repræsentative kunstnerboliger; først en villaejendom på Frederiksberg og senere æresboligen i Frederiksholms Kanal, som også blev deres sidste hjem.

Ved at følge Carl Niensens bopæle rundt i København kan man således tegne et billede af, hvordan hans position som borger og kulturel skikkelse i hovedstaden forandrede sig gennem tiden. Samtidig bliver det klart, at han ikke var en provinsiel figur men levede det meste af sit liv i en voksende storby, som orienterede sig internationalt.

ILL. 1. Kort over København, 1891. København var under kraftig forandring i slutningen af 1800-tallet. Efter voldenes fald blev det gamle voldterræn mellem indre by og søerne omdannet til boligområder med grønne parker og brede boulevarder. Også længere ude – i brokvartererne og på Frederiksberg og Amager – skød nye boligområder op, som gav plads til de mange tilflyttere, der strømmede til hovedstaden. I dag kan man stadig se rester fra de gamle volde og voldgrave flere steder, blandt andet på Christianshavn, på Kastellet og ved Tivolisøen. På kortet ses Carl Niensens bopæle: ① Voldmestergade, 1884-85? ② Frederiksborggade 48, 3. sal, 1885-87 ③ Slagelsegade 18, 1887-90 ④ Nyhavn 4, 4. sal, 1891-92 ⑤ Nørre Voldgade 42, 4. sal, 1892-93 ⑥ Frederiksgade 5, 4. sal, 1893-98 ⑦ Toldbodvej 6, 1. sal (i dag Esplanaden), 1898-1906 ⑧ Ny Toldbodgade 5, 2. sal (i dag Toldbodgade 29), 1906-8 ⑨ Vodroffsvej 53, 1. sal, 1906-15 ⑩ Frederiksholms Kanal 28A, 1915-31. Andre centrale steder i hans hverdag var a) Musikkonservatoriet indtil 1887, Bredgade 54 b) Casino, Amaliegade 10 c) Koncertpalæet fra 1888, Bredgade 28 d) Det kongelige Teater, Kongens Nytorv.